

citado en: Wittrock Merlin C., La investigación de la enseñanza, I. Enfoques, teorías y métodos, Ediciones Paidós. – Barcelona, 1989.

7. Goetz J.P., LeCompte M.D., Etnografía y diseño cualitativo en investigación educativa, Morata, Madrid, 1988.

8. Mainguenneau D. Introducción a los métodos de análisis del discurso, Hachette, Bs.As., 1980.

9. Ornelas Carlos, El sistema educativo mexicano. La transición de fin de siglo. Nacional Financiera. Centro de Investigación y Docencia Económicas. Fondo de Cultura Económica. – México, 1995.

10. Secretaría de Educación Pública, Plan de estudios. Licenciatura en Educación Secundaria. Documentos básicos. Programa para la Transformación y el Fortalecimiento Académicos de las Escuelas Normales. Tercera edición. – México, 2000.

11. Secretaría de Educación Pública, Desarrollo de los Adolescentes III. Identidad y Relaciones Sociales. Desarrollo de los Adolescentes IV. Procesos Cognitivos. Programas y materiales de apoyo para el Estudio. Licenciatura en Educación Secundaria. Tercero y Cuarto Semestres. Programa para la Transformación y el Fortalecimiento Académicos de las Escuelas Normales. – México, 2002.

12. Secretaría de Educación Pública, Programa Nacional de Educación 2001, 2006.

УДК 37.032:398.21

О. І. Книш

Сумський державний

педагогічний університет

РОЛЬ І МІСЦЕ НАРОДНОЇ КАЗКИ В СИСТЕМІ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНОМОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті розкривається значення народної казки у формуванні україномовної особистості, пропонуються варіанти інтерактивних завдань.

В статье раскрывается значение народной сказки в формировании украиноязычной личности, предлагаются варианты интерактивных заданий.

The article reviews the value of the national fairy tale of a formation the Ukrainian – speaking person, and variants of interactive tasks are offered.

Споконвічні мрії та сподівання народу, оптимізм, віра у перемогу добра і впевненість у неминучості його торжества, морально-етичні принципи, властиві народному світогляду, найяскравіше відображені у казці [3, 4]. Казковий епос як частина усної народної прози є великим пластом української словесності [4, 403]. Ось чому казки цікавили багатьох дослідників. Термін «казка» вперше вжито у граматиці Лаврентія Зизанія «Лексисъ сиречь речения» (1596) поряд із поняттями «баснь», «байка», а пізніше в подібному значенні у словнику Памви Беринди «Лексіконъ словеноросскій і имень толкованіє» (1627). Казки належать до найдавніших витворів людського духу і сягають у

глибину таких далеких від нас часів, якої не досягає жодна людська історія [4, 403]. Тому єдиного погляду щодо походження казок немає.

Ф. Буслаєв дав аналіз української казки з позицій міфології, вважаючи казку модернізованою формою героїчної билини. М. Чумарна назву жанру теж виводить із праміфу, указуючи на скіфський міф про Маная та його дружину Казку, яка навчила людей мови [9, 60]. В. Пропп виявляє зв'язок казки з давньою релігією, з древніми формами оповіді, «коли герой втрачає своє ім'я, а розповідь втрачає свій сакральний характер, міф і легенда перетворюються в казку» [8, 232]. Як зазначають О. Величко, Н. Дейниченко, вперше порушив проблему класифікації казок І. Рудченко. П. Лінтур проаналізував творчу манеру оповідального стилю майстрів-казкарів. І. Франко дослідив соціально-історичний ґрунт казкового епосу, розкрив його художню специфіку. Р. Волков здійснив спробу розглянути стиль, художні засоби східнослов'янської казки. Конструкціями з прямою мовою в казці займалася Т. Варванюк. Семантико-синтаксичні структури казкових речень цікавили С. Шевчук. Мовна картина світу в українській фантастичній казці досліджена С. Лавриненко. Л. Дунаєвська дала характеристику казковим образам відповідно до функцій, що виконують їх персонажі. В. Хоменко розкрив фразеологію казок. О. Брицина зробила детальний огляд мови української народної казки та її формул. Я. Закревська дала характеристику мовного наповнення казкових текстів І. Франка й інших [1, 29 – 30].

Однак в українській методичній літературі проблема застосування казкового епосу в системі формування україномовної особистості не розглядалася, хоча у методиці викладання рідної мови у початковій і середній школі ця проблема не нова.

Відсутність у сучасній лінгводидактиці досліджень, присвячених ролі та місцю народної казки у формуванні національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, та актуальність цієї проблеми у світлі нових вимог до мовної підготовки учнів, а відповідно – і до фахової підготовки учителів-словесників, і зумовили вибір теми дослідження.

«У наш час, коли інтенсивно відбувається переосмислення культурно-історичного спадку українського народу, не можна оминати такої важливої її складової, як фольклор» [5, 38], зокрема народної казки, що обумовлюється багатьма чинниками, і насамперед – безмежними виховними, пізнавальними й естетичними можливостями, її зв'язками з усіма сферами життєдіяльності.

Здавна «в народнорозмовній мові вироблялися словесновиражальні засоби, які задовольняли художньо-естетичні потреби людей і відбивали естетичну оцінку навколишнього світу» [2, 18]. Звернення до казкового тексту в навчально-виховному процесі тим показове, що саме «українська народна казка найяскравіше відбиває традиційний ідеал людини» [3, 19], де «мрії і реальність тісно переплетені, бажане легко стає дійсністю, а добро завжди перемагає зло» [3, 23], засвідчує й утверджує вироблений багатовіковою практикою світогляд нашого народу.

Народна казка є вагомим підґрунтям в екологічному вихованні сучасної молоді. Видатний вітчизняний педагог В.О. Сухомлинський не уявляв собі процесу навчання і виховання без «живого, трепетного, хвилюючого слова народного епосу» [7, 83]. У своїй діяльності він застосовував казки, зокрема екологічного характеру. Головне завдання казки Василь Сухомлинський убачав не в «нагромадженні думок в голові школяра, перетворенні їх у комору знань, а в тому, щоб живе слово наставника в очах дитини запалювало вогник жадоби до знань, стало поштовхом до активного їх здобування. Сприймаючи матеріал, учні повинні ставити запитання й намагатися шукати відповіді на них. Тільки за цієї умови знання дітей стануть свідомими й осмисленими» [7, 95].

Саме народна казка дає змогу читачеві «долучитися до живої стихії народного мовлення, що є багатющим джерелом пізнання історії народу, оскільки кожен етнографічний регіон (Полісся, Поділля, Наддніпрянщина, Слобожанщина тощо) має діалектні особливості мови...» [3, 3]. Із казки починає дитина своє знайомство зі світом. Перші слова – образи рідної мови – лягають на душу дитини, запам'ятовуються на все життя, збуджують дитячу уяву, вибудовуються в цілісну картину, «розкривають таємницю «образного» творення світу людей з його стосунками, характерами, законами» [3, 23].

Потенціальні можливості казкових текстів у навчанні та викладанні рідної мови необмежені. Вони можуть успішно використовуватись у якості дидактичного матеріалу під час вивчення будь-якої теми з сучасної української літературної мови (фонетики, морфеміки, лексикології, морфології, синтаксису, а також уроків розвитку зв'язного мовлення, на яких учні вчать творчості, зокрема казкотворення, що сприяє формуванню активної, духовно багатой українськомовної особистості).

Будь-яка пізнавально-творча чи практична діяльність починається з

грунтовної мотивації, тому вчитель має продумати свої мотиваційні дії, коли організовує роботу з казкою. Він повинен сам творчо працювати з казковим текстом, учити учнів розкодовувати словесні символи, а «за казковими образами бачити дійсність» [6, 34]. Лише за такого підходу можливий розвиток чуття слова й прагнення до досконалого володіння ним.

Цікавими вважаємо проведення творчих, науково-пошукових завдань за спостереженням над фонетичними, лексичними, морфологічними, синтаксичними й іншими особливостями українських народних казок. Такі дослідження можна здійснювати за допомогою *проектних* технологій, що дають можливість учителеві застосовувати розмаїття *інтерактивних вправ*, які потребують обов'язкового представлення власних результатів дослідження. Це, на нашу думку, цікаво і нестандартно. Наприклад:

Дослідницькі проекти

1. Традиційно усталеними формулами будується оповідь казки. Дослідіть **хронологічні формули** (формули часу) українських народних казок, якими окреслюється часова ознака розказуваних подій, поясніть пунктограми в них (Наприклад: «Одного разу, а було це дуже давно...»).

2. Дослідіть **топографічні формули** (формули місця) народних казок, що вказують на те, де відбувалися описані події (Наприклад: «Десь за горами, за синіми морями...») та **описові формули персонажів** («Така розумна, гарна, що й сказати не можна»), з'ясуйте структуру речень.

3. Дослідіть **формули зачину** казок, що містять обидві ознаки – часу і простору (Наприклад: «Колись давно, за високими горами...»), та **фінальні (кінцеві) формули** (Наприклад: «І стали вони жити-поживати і добра наживати»). Поясніть вживання дефісу у словах.

4. На текстовій основі героїко-чарівних казок дослідіть **монологічні та діалогічні формули – вислови**. Наприклад: «Не вбивай мене, лицарю, я тобі у пригоді стану» – монологічна.

— Чого ви плачете, люди добрі?

— Та як же нам не плакати... – діалогічна. Поясніть пунктограми.

5. Дослідіть **ономастикон** народних фантастичних казок. Підготуйте повідомлення на 5 – 7 хв.

Такі завдання вимагають від учнів, а відповідно і студентів, самостійної роботи над проблемою індивідуально, у парі чи групі.

Інформаційні проекти

1. Укладіть словничок українських страв, зафіксованих у народних казках. За допомогою довідкової літератури, словників з'ясуйте їх семантику.

2. Випишіть із українських народних казок здрібніло-пестливі форми іменників, прикметників, дієслів. З'ясуйте їх роль у казковому тексті.

3. На основі казок про тварин укладіть словничок представників фауни, охарактеризуйте їх етимологію.

4. Випишіть із текстів українських фантастичних казок міфологеми, з'ясуйте їх семантику.

Творчі проекти

Ці види завдань передбачають створення і презентацію пошуково-творчих завдань:

- журналу – мандрівки разом із улюбленими казковими героями;
- написання власної казки про тварин, фантастичної, побутової чи на лінгвістичну тему;
- власного ілюстраційного матеріалу до казки чи казок тощо.

Таким чином досягається виконання низки різнорівневих дидактичних, розвивальних і виховних завдань, бо нинішньому суспільству потрібна вільна, мисляча й активна особистість.

Народні казки дбайливо зберігають звертання у кличному відмінку як взірець культури мови. Тому під час вивчення відповідних граматичних тем («Кличний відмінок в українській мові» та «Звертання») слід використовувати казкові твори, у яких традиційно формувалась доброзичливість мови українців: «Точність передавання думки досягається за допомогою суфіксів суб'єктивної оцінки, експресивного забарвлення, а вибірковість їх використання демонструє доречність тієї чи іншої форми, наприклад: батьку, тату, татусю, дівчино, дочко, тітонько, сестрице, дідусю, діду, бабо, дівонько-голубонько...» [3, 318].

Так у казці «Золотий птах» [3, 164] кожен із синів по-різному звертається до батька виявляючи свій характер і ставлення до ситуації: «Татусю, хочу довідатися про Ваш смуток...», – каже один. «Тату, я Ваш наймолодший...» – говорить інший. Від найстаршого чуємо: «Добре, батьку!»

Звертаючись до усної народної творчості як джерела культури мови, маємо можливість розкривати перед учнями і, звісно, студентами багатство стилістичної палітри рідної мови, виховувати уважне ставлення до слова,

потребу правильно, точно, доречно висловлювати свою думку.

Народноказковий текст бажано використовувати і на заняттях зі стилістики, лінгвістичного аналізу тексту, на заняттях мовного гуртка та лінгвістичних студіях. Це дає змогу інтегрувати знання суміжних дисциплін: народознавства, літератури, фольклористики, історії тощо.

Отже, робота з казкою під час вивчення рідної мови не тільки збагатить учнів, а також студентів різнобічними лінгвістичними знаннями, а й сприятиме виробленню вдумливого ставлення до мови, а головне, виступатиме базою для формування національно свідомої та духовно багатой мовної особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дейниченко Н., Величко О. Зоопрагматика в казці І. Франка «Лис Микита» // Філологічні науки. – Суми: СумДПУ, 2006. – С. 29 – 34.
2. Єрмоленко С.Л. Фольклор і літературна мова. – К.: Наукова думка, 1982. – 215 с.
3. Калинова сопілка: Антологія української народної творчості. Казки, легенди, перекази, оповідання / Упорядкування і передмови Ю. Брициної, Г. Довженко, С. Мишанича. – К.: Веселка, 1989. – 615 с.
4. Лановик М.Б., Лановик З.Б. Українська усна народна творчість: Підручник. – 4-те вид. – К.: Знання-Прес, 2006. – 591 с.
5. Лановик М.Б., Лановик З.Б. Вивчення української усної народної творчості у вищій школі // Вища школа. – 2001. – № 6. – С. 38 – 45.
6. Сумцов М. Малюнки з життя українського народного слова. – Харків, 1910. – 76 с.
7. Сухомлинський В. Казки Школи під Голубим Небом: Казки, притчі, оповідання. – К.: Рад. Школа, 1991. – 191 с.
8. Пропп В. Поетика фольклора. – М.: Лабиринт, 1998. – 318 с.
9. Чумарна М. Мандрівка в українську казку. – Львів: Каменяр, 1994. – 118 с.

УДК 811.161.2'42

М.В. Кудряшова

*Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна*

ДО ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ СЛОВЕСНИХ ЗАСОБІВ СТВОРЕННЯ КОМІЧНОГО В ЛІТЕРАТУРІ ДЛЯ ДІТЕЙ

Вивчення мовних засобів створення комічного в поезії (М. Вінграновський, П. Воронько, Н. Забіла) та прозі (В. Нестайко) для дітей спонукає дослідника до пошуку певних підходів у доборі матеріалу та до використання особливих методів аналізу. При цьому слід виходити зі специфіки самого предмета дослідження, системності, самостійності та ізоморфізму мовних явищ різних рівнів: лексикології (зокрема полісемії) та фразеології (трансформація усталених висловів), словотвору (у першу чергу оказіоналізмів), морфології (наприклад, утворення вищого ступеня порівняння у відносних прикметниках).